

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ТАШ'ЯН РОМАН ІВАНОВИЧ**

УДК: 347.441.832

**НЕДІЙСНІСТЬ ПРАВОЧИНІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ  
УКРАЇНИ**

12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес;  
сімейне право; міжнародне приватне право»

Юридичні науки

**Реферат  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
доктора юридичних наук**

Харків - 2024

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею на правах рукопису.

**Офіційні опоненти:**

доктор юридичних наук, професор

**Труба Вячеслав Іванович,**

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,  
ректор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін;

доктор юридичних наук, професор

**Якубівський Ігор Євгенович,**

Львівський національний університет імені Івана Франка,  
професор кафедри цивільного права та процесу;

доктор юридичних наук, професор

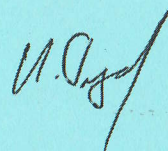
**Мічурін Євген Олександрович,**

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,  
професор кафедри цивільно-правових дисциплін.

Захист відбудеться «09» липня 2024 року о 10-00  
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за  
адресою: вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024.

Із дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті  
<https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/specjalizovana-vchena-rada-d-64-086-02-tashyan/>  
та в науковій бібліотеці Національного юридичного  
університету імені Ярослава Мудрого за адресою: вул. Григорія  
Сковороди, 84-а, м. Харків, 61024.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради



Костянтин ГУСАРОВ

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Правочини є однією з базових категорій цивільного права, без якої неможливо уявити собі динаміку особистих немайнових та майнових відносин. У силу принципу свободи договору, закріпленого у ст. 6 ЦК України, сторони не обмежені рамками «прокрустова ложа» законодавчих конструкцій, а можуть автономно врегульовувати свої відносини так, як вони бажають. За певними винятками, це правило стосується й односторонніх правочинів.

У той же час, законодавець не може залишати поза увагою випадки, коли учасники правочину порушують засади цивільного права, його імперативні положення, права та законні інтереси учасників цивільного обороту. Його реагування відбувається за допомогою конструкції недійсних правочинів, яким правопорядок відмовляється надавати юридичної сили і забезпечувати примусове виконання та захист за такими правочинами.

Чинний ЦК України відійшов від радянської моделі «можна тільки те, що дозволено законом», запровадивши загальнодозвільний підхід правового регулювання, диспозитивність і автономію волі учасників правочину. Тому система підстав недійсності правочинів була радикально змінена, а двадцятирічний досвід дії положень ЦК України 2003 р. підтвердив вираженість його положень і неабияку далекоглядність його авторів.

Однак час не стоїть на місці, і сьогодення висуває нові виклики, на які потрібно реагувати. Яскравим прикладом цього є рекодифікація цивільного права України, прийняття оновленого ЦК України. Безумовно, цей процес не може оминати й недійсність правочинів. Потребує удосконалення система підстав недійсності, правові наслідки недійсності правочинів, відмежування недійсних правочинів від суміжних категорій та низка інших питань.

Науковий інтерес до теорії недійсності правочинів також пов'язаний з тим, що вчення про недійсність правочину стосується багатьох принципових цивільно-правових проблем, що стосуються основних інститутів цивільного права.

Окремим великим блоком є практика Верховного Суду, правові висновки якого з питань недійсності правочинів можуть бути враховані при розробленні нового ЦК України.

Принциповою відмінністю приватного права від публічного є те, що перше не обмежує свою сферу тільки нормативними актами, а має справу з великою кількістю інших джерел, у тому числі у сфері недійсності правочинів.

Безумовно, удосконалення законодавства у сфері недійсності правочинів повинно відбуватися з дотриманням європейського вектору розвитку, процесів гармонізації. При цьому слід мати на увазі, що право країн-членів ЄС хоча і має певні загальні стандарти, однак не виключає наявність певних особливостей правового регулювання на національному рівні, що дозволяє ставити питання про пошук оптимальних правових конструкцій та механізмів для вітчизняного цивільного законодавства для того, щоб досягти сформульованого ще Джеремі Бентамом принципу «The greatest happiness of the greatest number».

Окремі питання проблематики недійсності правочинів часто врегульовано в інших актах законодавства (не тільки цивільного), а також навіть у підзаконних актах, положення яких далеко не завжди узгоджуються з положеннями ЦК України, що є окремою значною проблемою, яка потребує нагального вирішення.

При підготовці даної роботи автор широко використовував іноземні джерела з мережі Інтернет, що обумовлено їх відсутністю у бібліотеках України. У той же час, на глибоке переконання автора, напрям дослідження зарубіжної правової доктрини є надзвичайно перспективним, оскільки існує велика кількість зарубіжних сучасних робіт у сфері недійсності правочинів, у тому числі дисертаційних досліджень.

Окрема увага приділена законодавству «бастионів цивільного права» Німеччини та Франції.

Важливість обраної теми підсилює той факт, що вироблені цивільним правом положення щодо недійсності правочинів розповсюджуються на інші галузі права. Наприклад, у трудовому праві існує недійсність трудового договору, у земельному – недійсність договорів щодо земельної ділянки, в адміністративному – недійсність адміністративного договору тощо.

Фундаментальна функція цивільного права полягає в тому, щоб утримувати людей від свавільної поведінки стосовно іншої сторони контракту і тим самим підтримувати оптимальні часові характеристики економічної діяльності й уникати дорогих заходів

самозахисту. Положення про недійсність правочинів також виконують таку функцію, оскільки запобігають користуванню однією стороною вадами дієздатності, волі, форми, змісту правочину.

Тобто, економічні причини правової регламентації недійсних правочинів полягають у недопущенні існування таких актів товарообміну, вчиненням та (або) виконанням яких порушуються вимоги добровільності вступу до договірних відносин, раціональності, поінформованості. та які завдають шкоди добробуту інших осіб.

При дослідженні проблематики недійсності правочину слід враховувати, на яку із сторін економічно вигідніше покласти несприятливі наслідки. Тобто, яка із сторін з меншими економічними витратами могла б запобігти такої недійсності.

На підтвердження цієї тези можна навести економічний аналіз правочину, недійсного внаслідок обману. Якщо сторона замовчала недоліки речі, то вартість такої інформації є незначною для широкого кола осіб і відповідно, забезпечувати правовий захист для стимулювання в її розповсюдженні нема. Такі ж міркування щодо правочинів, вчинених під впливом насилля: економічно для суспільства вигоди їх існування нема.

Таким чином, норми права про недійсність правочинів повинні, з одного боку, забезпечувати «генетичний код» цивільних відносин (юридичну рівність, вільне волевиявлення, диспозитивність), а з іншого – протидіяти порушенню прав і законних інтересів учасників цивільних відносин.

Про актуальність обраної теми дослідження свідчить статистика веб-порталу «Судова влада України», відповідно до якого на розгляді загальних судів першої інстанції у 2022 році перебували 113 749 справ у спорах, що виникають із правочинів, у 2021 році - 242 681 справи; у 2020 році - 194 525 справи (на жаль, відсутня окрема статистика по спорах щодо недійсності правочинів). На розгляді господарських судів першої інстанції у 2022 р. перебувало 31944 справ, що виникають із правочинів, з них – 1177 про визнання правочинів недійсними; у 2021 р. - 45985 справ, що виникають із правочинів, з них – 1729 про визнання правочинів недійсними; у 2020 р. 51413 справ, що виникають із правочинів, з них – 5152 про визнання правочинів недійсними. Безумовно, зменшення кількості

судових справ у 2022 р. викликано єдиною обставиною – збройною агресією російської федерації проти нашої держави, і в цілому, кількість судових спорів про недійсність правочинів свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Теоретичне підґрунтя дослідження проблем недійсності правочинів склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених: Д. Абта, М. М. Агаркова, Т. Аріїдзумі, І. А. Безклубого, Р. М. Бекмана, П. Беркса, В. І. Борисової, С. Н. Братуся, С. Вагацуми, Є. В. Васьковського, І. В. Венедіктової, Б. Віндшайда, Е. Годеме, В. М. Гордона, А. Б. Гриняка, І. В. Давидової, І. О. Дзери, О. В. Дзери, Б. Діксона, А. С. Довгерта, Н. Л. Дювернуа, Л. Еннексеруса, О. О. Кота, В. І. Крата, Н. С. Кузнецової, О. Є. Кухарева, В. О. Кучера, Р. А. Майданика, Л. О. Майстренка, В. МакБрайда, Б. Маркесініса, Л. Ж. Морандьєра, О. О. Отраднової, О. В. Петрішина, О.А. Підопригори, С. А. Погрібного, І. Й. Пучковської, Н. В. Рабинович, Н. Г. Растеряєва, Ф. Регельсбергера, Я. М. Романюка, М. Ф. Сабадіна, Ф. К. Савінії, І. Сіклосі, Х. П. Солорзано, І. В. Спасибо-Фатеевої, Р. О. Стефанчука, М. К. Сулейменова, Є. О. Трубакова, Г. Г. Харченка, Г.-Й Шрамма, І. Є. Якубівського, В. Л. Яроцького та ін.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.** Дисертацію виконано відповідно до цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Проблеми ефективності правового регулювання цивільних відносин в Україні», № 0111u000963.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дослідження є розробка сучасної концепції недійсності правочинів, встановлення закономірностей виділення цієї категорії у системі інших правочинів, що не створюють правові наслідки, а також практичні аспекти застосування правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані із недійсністю правочинів та застосуванням її правових наслідків.

Для досягнення мети дослідження визначені наступні завдання: встановити поняття недійсності правочинів; визначити місце недійсних правочинів у системі юридичних фактів; провести відмежування недійсних правочинів від суміжних категорій; розробити класифікації недійсних правочинів; визначити критерії розмежування нікчемних та оспорюваних правочинів; дослідити систему позовів, пов'язаних з недійсністю правочинів; встановити

перспективи запровадження механізму позасудового оспорювання правочинів; встановити правові наслідки недійсності правочинів; визначити напрямки гармонізації законодавства України у сфері недійсності правочинів із законодавством країн ЄС; виробити пропозиції щодо удосконалення цивільного законодавства України у процесі рекодифікації; встановити особливі підстави недійсності правочинів під час воєнного стану.

**Об'єктом дослідження** є суспільні відносини у сфері недійсності правочинів та їх правових наслідків.

**Предметом дослідження** є недійсність правочинів у цивільному праві України.

**Методи дослідження.** Для вирішення поставлених завдань автором застосовувались філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи та засоби пізнання.

Діалектичний підхід пізнання використовувався для визначення розвитку правового регулювання недійсності правочинів, починаючи з часів Стародавнього Риму та до сьогодення. За допомогою порівняльно-правового методу велика увага приділена розвитку сфери недійсності правочинів у європейських країнах та процесам зближення національного законодавства з законодавством країн-членів ЄС. Шляхом логічних методів (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, абстрагування тощо) здійснювалось дослідження недійсності правочинів та їх правових наслідків. У роботі використовується історичний метод для дослідження генези правового регулювання недійсності правочинів з метою розуміти, наскільки особливості вітчизняної доктрини та законодавства виправдані, а якою мірою вони є плодом хибної інтерпретації чи еклектичного запозичення окремих положень західноєвропейських доктрин та законодавств. Шляхом методу комплексного аналізу визначені перспективи вирішення проблем за допомогою філософських наробків. Метод системного аналізу дозволив розробити систему недійсних правочинів, провести їхню класифікацію за різними підставами. Пропозиції по удосконаленню законодавства були розроблені за допомогою методу наукового прогнозування.

**Наукова новизна отриманих результатів** полягає в тому, що дисертація є першою науковою працею, в якій отримано нові результати у вигляді наукових висновків щодо концептуальних

засад недійсності правочинів та їхніх правових наслідків. До найважливіших положень, висновків та рекомендацій, що мають певний ступінь наукової новизни, належать такі:

*уперше:*

– пропонується недійсність правочину як його ознаку розглядати як визначену в силу нормативних приписів закону (для нікчемних правочинів) або рішення суду (для оспорюваних правочинів) його неспроможність створювати бажані для його сторони (сторін) правові наслідки внаслідок його дефектності, що ґрунтується на передбачених законом підставах (нормативно закріплених у вигляді виключного переліку окремих складів недійсних правочинів), внаслідок чого виникає обов'язок сторони (сторін) недійсного правочину повернути все передане їй (їм) як отримане безпідставно та/або у визначених законом випадках відшкодувати контрагенту завдану йому майнову та/або немайнову шкоду, фактично завдані збитки або зазнати інших втрат майнового характеру;

– запропоновано дефініцію недійсного правочину, у межах якої він підлягає розгляду як неспроможний (дефектний) юридичний факт-дію, вчинення якої не призводить до визнання за ним правового значення правоутворюючого, правозмінюючого чи правоприпиняючого юридичного факту, однак має юридичним наслідком виникнення у сторони (сторін) обов'язку повернення безпідставно набутого та покладення на сторону (сторони) передбачених чинним вітчизняним цивільним законодавством додаткових втрат майнового характеру;

– надано наукове тлумачення термінологічно-категоріальних антиподів (дійсності та недійсності) у контексті досліджуваної проблематики з точки зору врахування наявності або відсутності передбаченого законом позитивного правового ефекту, що має наслідком надання юридичної сили відповідному діяльнісному акту. У зв'язку з цим варто враховувати чотири варіанти характеристики (наявності або відсутності) юридичної сили відповідного діяльнісно-поведінкового акта - неіснування (inexistence); недійсність (invalidity); безрезультатність (ineffectiveness); дійсність, чинність, дієвість (effectiveness). Саме останній варіант характеристики правочину у значенні правомірної дії-юридичного діяльнісного акта – дійсність (чинність, дієвість) -

термінологічно позначає наявний позитивний правовий ефект у вигляді того результату, настання якого прагне його сторона (сторони). Відповідно, недійсність (нечинність, недієвість) у найбільш спрощеному тлумаченні позначає зворотній правовий ефект - невизнання за правочином (у значенні діяльнісного акта) створення позитивного правового ефекту у вигляді того правового результату, настання якого прагне його сторона (сторони);

– обґрунтовано теоретичну доцільність моделі позасудового оспорювання дво- та багатосторонніх оспорюваних правочинів, що дозволить за рахунок застосування сучасних широко апробованих у Європі та світі альтернативних процедур вирішення юридичних конфліктів розвантажити вітчизняні суди, а також суттєво спростити та прискорити механізм оспорювання правочину. Запропонована модель розрахована на випадки, коли порушення вимог закону мають настільки об'єктивний та очевидний характер, що їх доказова беззаперечність дозволяє не застосовувати громіздку процедуру судового розгляду. В межах застосування цієї моделі позасудового оспорювання дво- та багатосторонніх оспорюваних правочинів пропонується надати сторонам право їх оспорювання шляхом подання однією із сторін іншій стороні письмової заяви з пропозицією у позасудовому порядку добровільно визнати недійсність укладеного між ними оспорюваного правочину на підставі очевидних та безспірних доказів його недійсності, прийняття якої буде означати згоду контрагента із власної волі зазнати за погодженням між сторонами всіх або частини майнових втрат у межах нормативно визначених негативних правових наслідків його недійсності. Пропонується нормативно закріпити цю модель в межах рекодифікації цивільного законодавства України;

– висловлено пропозиції щодо доцільності запровадження окремого позову щодо визнання факту вчинення нікчемного правочину з метою констатації судом його недійсності за бажанням його сторони (сторін). Така необхідність обумовлена перш за все практичною потребою у певних випадках, навіть за відсутності виконання сторонами умов нікчемного правочину, забезпечити юридичну визначеність та ясність у відносинах сторін за наявності існування спору щодо факту нікчемності правочину. Запропонований варіант вирішення поставленої проблеми не тільки легітимізує суб'єктивні цивільні права сторони (сторін) такого

правочину, але і відповідає інтересам третіх осіб, які можуть на підставі винесеного судового рішення, що набрало законної сили, у разі потреби прямо посилатись на недійсність нікчемного правочину;

– доведено необхідність впровадження у вітчизняну практику правотворення та правозастосування широко розповсюдженої у окремих країнах Євросоюзу юридичної конструкції “естоппель”, сутність якої полягає у забороні для сторони правочину діяти у відповідних цивільно-правових відносинах всупереч своїй попередній поведінці. Врахування наявного європейського досвіду та нормативне закріплення у вітчизняному цивільному законодавстві зазначеної юридичної конструкції дозволить контрагентам та третім особам заздалегідь прогнозувати її подальшу поведінку особи в межах охоронних правовідносин та планувати свої дії, що цілком узгоджується з фундаментальним принципом справедливості, добросовісності і розумності. У контексті недійсності правочину дана вимога означає неможливість оспорювання правочину стороною, яка раніше у межах наявного правового конфлікту визнавала дійсність правочину.

*удосконалено:*

– теоретичні підходи щодо розуміння вітчизняної та зарубіжної правових моделей реституції. У той час, як закріплена у чинному ЦК України правова модель реституції є рудиментом радянського законодавства, конструкція реституції у цивільному праві країн-членів ЄС має правове значення способу захисту цивільних прав, який стосується не тільки вимог про повернення одержаного за недійсним правочинном. «Реституція охоплює також вимоги щодо застосування передбачених чинним вітчизняним цивільним законодавством наслідків несправедливого збагачення однієї особи за рахунок іншої;

– доктринальне бачення обґрунтування необхідності закріплення у чинному цивільному законодавстві України презумпції, що навіть за наявності об'єктивних підстав для оспорювання неоспорений протягом певного строку оспорюваний правочин вважається схваленим відповідною його стороною і позбавляє її в подальшому права на його оспорювання у судовому порядку, що теоретично обґрунтовується також вимогами щодо несуперечливої поведінки сторін;

– наявні у цивілістиці пропозиції щодо класифікації недійсних правочинів за новими підставами на: абсолютно й відносно недійсні; односторонньо та багатосторонньо недійсні; позитивно та негативно оспорювані; на недійсні з внутрішніх та зовнішніх підстав; нестійко недійсні або правочини у стані невирішеної недійсності. Поділ за цими підставами хоча і не закріплений у законодавстві, проте має важливе значення для науки і правозастосовної практики;

– висновки щодо можливості встановлення окремим способом захисту цивільних прав та інтересів можливість суду визнати недійсними певні умови договору, замінивши їх на передбачені законом умови. Зазначена новела сприятиме розширенню судової дискреції та більш гнучкому захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних відносин;

– наукові погляди про субсидіарне застосування положень про недійсність договорів до односторонніх правочинів, якщо інше не впливає із сутності одностороннього правочину. Як підстави недійсності договорів, які не можуть бути застосовані до односторонніх правочинів, варто визначити вчинення правочину під впливом обману, насильства, тяжкої обставини, вчинення удаваного правочину, вчинення правочину у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною;

– теоретичне бачення можливості застосування до вчення про недійсність правочинів концепції валідності права, з урахуванням якої здійснюється додаткове пояснення феномену недійсності. Це дозволяє розглянути недійсність з більш широкого, загально-філософського тлумачення дефектності певних юридичних фактів;

*набули подальшого розвитку:*

– пропозиції щодо законодавчого закріплення можливості надання сторонам окремих видів правочинів права визнавати їх недійсними у договірному порядку, якщо при цьому не порушуються суб'єктивні цивільні права та законні інтереси інших зацікавлених осіб. Ця пропозиція також пришвидшить розгляд питання про недійсність правочину, а також відповідатиме принципу диспозитивності методу цивільно-правового регулювання;

– теоретичні положення щодо необхідності запровадження до законодавства України поняття «ворожого правочину», який має

прямий або опосередкований зв'язок з інтересами країни-агресора. Зазначене нововведення є надзвичайно важливим і актуальним, оскільки є одним із способів протидії військовій агресії;

– висновки щодо необхідності вдосконалення визначеної нормативними приписами ст. 204 чинного ЦК України презумпції правомірності правочину як одного із чинників забезпечення стабільності та непорушності вітчизняного цивільного обороту шляхом застосування моделі конвалідації. Враховуючи, що її закріплення законодавстві України та застосування у вітчизняній практиці витримало перевірку часом та довело її дієвість, надання юридичної сили (зцілення в усталеній цивілістичній термінології) нікчемному правочину шляхом ухвалення відповідного судового рішення, пропонується доповнити апробованою у цивільно-правових сегментах правових систем та цивільного обороту окремих країн Європейського союзу позасудової, договірної моделі конвалідації, яка полягає у визнанні сторонами дійсності оспорюваних правочинів за взаємною згодою;

– теоретичні підходи щодо необхідності закріплення у ЦК України дефініції фраздаторного правочину, під яким слід розуміти правочин, вчинений боржником у зобов'язанні з метою унеможливлення його виконання або порушення інтересів кредитора іншим чином. Запропоновано, що фраздаторний правочин є оспорюваним. Зазначене нововведення дозволяє закріпити на законодавчому рівні конструкцію фраздаторності правочинів з урахуванням правових позицій та практики Верховного Суду;

– доктринальні підходи щодо пропозиції закріпити на нормативному рівні заборону оспорювання правочину за ініціативою тієї сторони, неправомірні дії якої об'єктивно обумовили підставу його недійсності. Зазначена пропозиція обґрунтовується необхідністю врахування вимог щодо несуперечливої поведінки учасників цивільних відносин, а також недопущенням зловживання ними своїми суб'єктивними цивільними правами. Запровадження цього правила також сприятиме забезпеченню стабільності цивільного обороту;

– теоретичні погляди щодо необхідності здійснювати повернення одержаного за недійсним правочином за допомогою конструкції подвійної кондикції та теорії залишку, що дозволить запобігти випадкам, коли одна сторона недійсного правочину

повертає отримане, але не одержує від свого контрагента належне їй. Зазначене дозволяє вирішити важливу практичну проблему, коли повернення виконаного за недійсним правочином здійснюється тільки однією стороною, яка в подальшому ухиляється від «зустрічного» повернення.

**Практичне значення отриманих результатів** полягає в тому, що положення та висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дослідженні, можуть бути використані:

а) у науково-дослідній роботі – для подальших досліджень проблематики недійсності правочинів, правових наслідків недійсності, повернення одержаного за недійсним правочином;

б) у правотворчості – у процесі розроблення й удосконалення вітчизняного законодавства, гармонізації вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими стандартами, перш за все, за законодавством ЄС, що регулює недійсність правочину та її правові наслідки;

в) у правозастосуванні – судами під час розгляду справ про визнання правочинів недійсними, констатацію недійсності правочинів, застосування наслідків недійсності, повернення одержаного за недійсними правочинами; органами публічної влади під час здійснення своїх повноважень у спорах щодо недійсності правочинів, а також у відносинах, коли такі органи є учасниками недійсних правочинів; фізичними та юридичними особами у спорах про недійсність правочинів та наслідків такої недійсності, а також при поновленні прав, порушених такою недійсністю;

г) у навчальному процесі – при вивченні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Приватне право: сучасні доктрини в судовій правозастосовній практиці», «Сімейне право», «Право інтелектуальної власності», «Деліктне право», «Спадкове право», «Основи римського приватного права», «Медичне право», для підготовки методичних матеріалів, підручників, посібників.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, наукова новизна, висновки та пропозиції сформульовані автором самостійно й обґрунтовані на підставі особистих досліджень.

Деякі статті, що відображають результати роботи, написані у співавторстві. Особистий внесок здобувача у статтях полягає:

- «Protection of ownership right in the court: the essence and particularities» - розкрита проблематика захисту порушеного права власності за допомогою позову про застосування наслідків недійсного правочину та повернення законному власнику майна, яке він втратив у процесі виконання недійсного правочину.

- «Trends in the Development of Property Law: The Civil Law of Ukraine and the Experience of European Union Countries» - аналіз новітніх тенденцій у розвитку речового права у контексті процесів гармонізації законодавства України та законодавства країн ЄС. Зокрема, автором розкрито співвідношення конструкцій віндикації та кондикції у контексті наслідків недійсності правочинів.

- «Scientific doctrine as a source of law in international law and legal systems of the world» - дослідження недійсності правочинів у правових системах європейських країн, а також значення наукової доктрини у правозастосовчій та судовій практиці у контексті судового та позасудового оспорювання правочинів.

**Апобація результатів дисертації.** Основні висновки були представлені на міжнародних, всеукраїнських конференціях, семінарах, круглих столах, форумах та вебінарах: «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 25 вересня 2010 р.); «Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів» (м. Харків, 23-24 листопада 2010 р.); «Громадянське суспільство і права людини» (м. Харків, 09 грудня 2010 р.); «Перші зимові юридичні читання» (м. Кіровоград, 18-19 березня 2011 р.); «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 25 лютого 2011 р.); «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 16 березня 2012 р.); «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права» (м. Київ, 26 вересня 2012 р.); «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права» (м. Харків, 15 лютого 2013 р.); «Теоретико-правові засади формування сучасного медичного права в Україні» (м. Полтава; 18 жовтня 2013 р.); «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 27 лютого 2015 р.); «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 17-19 квітня 2015 р.); «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 2 листопада 2015 року); «Матвеевські читання:

звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях» (м. Київ, 20 листопада 2015 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» (м. Харків, 18 грудня 2015 р.); «Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів» (м. Братислава, 27-28 листопада 2015 р.); «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 19 лютого 2016 р.); «Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи» (м. Київ, 14-15 квітня 2016 р.); «Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті (Матвеевські цивілістичні читання)» (м. Київ, 8 листопада 2016 р.); «Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин» (м. Харків, 17 лютого 2017 р.); «Внедоговорные обязательства: Материалы междунар. науч.-практ. конф. В связи с 25-летием установления дипломатических отношений между Германией и Казахстаном, посвященной 25-летию Каспийского университета и 25-летию Юридической фирмы «Зангер» (м. Алмати, 25-26 травня 2017 р.); «Принципи і тенденції застосування приватного права ЄС і пострадянських країн» (м. Київ, 11-12 травня 2017 р.); «Актуальні проблеми приватного права» (м. Харків, 14 лютого 2018 р.); «Юридична осінь 2018 року» (м. Харків, 14 листопада 2018 р.); «Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС» (м. Харків 11-12 квітня 2019 р.); «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав» (м. Харків, 16 грудня 2020 р.); «Право і держава: проблема розвитку і взаємодії у ХХІ ст.» (м. Запоріжжя, 29-30 січня 2021 р.); «Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України» (м. Харків, 12 березня 2021 р.); «Доктрина приватного права: традиції та сучасність» (м. Харків, 4 лютого 2022 р.); «The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period» (Riga, July 29–30, 2022).

**Структура та обсяг дисертації** зумовлені предметом, метою й завданнями наукової роботи, необхідністю послідовного розкриття всіх питань теми, що досліджується. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які включають тринадцять



підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатку. Загальний обсяг дисертації становить 371 сторінка, із них основний текст викладено на 293 сторінках, список використаних джерел – 411 найменувань – на 45 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У розділі 1 «Поняття недійсності правочинів у доктрині цивільного права» зроблений аналіз цивільно-правової доктрини щодо недійсності правочинів, проаналізовано стан дослідження проблематики недійсності правочинів, сформульовано дефініцію недійсності правочинів.

Аргументовано думку, що категорія недійсності є загальнофілософською. Фактично, в усіх галузях права використовується поняття недійсності тих чи інших юридичних фактів, однак саме у цивільному праві ця категорія знайшла найширшого розвитку. ЦК України оперує поняттям недійсності щодо багатьох інших категорій, однак «костяком» вчення про недійсність стали положення доктрини про недійсність правочинів.

Підрозділ 1.1 «Теоретичні аспекти недійсності правочинів: стан дослідження проблеми» присвячений аналізу правової доктрини недійсності правочинів, демонструється розвиток вчень про наслідки такої недійсності. Зокрема, автором проаналізовано досвід римського приватного права, цивільного права Середньовіччя, права європейських країн, у першу чергу, Німеччини та Франції. Зроблено висновок, що вчення про недійсність правочинів є важливою складовою цивілістичної доктрини, а позови про визнання правочину недійсним, про констатацію недійсності правочину, про застосування наслідків недійсності правочину – одними з найважливіших способів захисту цивільних прав. Німецькою правовою доктриною були закладені принципові положення вчення про недійсність правочинів: основоположність поняття волевиявлення у питанні недійсності правочинів; відмежування недійсних правочинів від суміжних конструкцій (перш за все, неукладених договорів); поділ недійсних правочинів на оспорювані та нікчемні: система підстав недійсності правочинів; наявність моделей судового та позасудового оспорювання правочинів; повернення одержаного за правочином через відсутності достатніх підстав такого набуття.

У підрозділі 1.2 «Поняття недійсності правочину» зроблений аналіз поняття недійсності з точки зору його антиподу – дійсності. Якщо на філософському рівні актуальною є проблема про загальне поняття недійсності, то на рівні теорії права не менш важливим є поняття недійсності в праві як більш низький щабель загальнофілософського вчення про недійсність. Категорія недійсності є широко вживаною у праві. Термін «недійсність» зазвичай пов'язаний з відсутністю певних юридичних наслідків, які мали б настати за «нормального» розвитку суспільних відносин, але не настали через певні перешкоди об'єктивного чи суб'єктивного характеру. Однак саме цивільне право є «родоначальником» недійсності, оскільки інші галузі права не використовують цю категорію настільки широко. Так, недійсність виникла саме відносно правочинів, а вже потім перейшла до сфери актів органів публічної влади. Також поняття недійсності проаналізовано з позиції широко відомій західній науці концепції валідності права. Проблема «основної норми правопорядку» у площині приватного права безпосередньо пов'язано з юридичною силою правочинів, які є джерелом права (перш за все, це стосується договорів). Досліджуються положення доктрини європейських країн, де термін «недійсність» використовується поряд з близькими йому поняттями неефективності та недієвості. Розмежування цих понять полягає у тому, що «дійсність» - це просто теоретична можливість створювати правовий ефект. «Дієвість» означає фактичне створення правового ефекту. Визначення правочину вперше було сформульовано у «Системі сучасного римського права» Фрідріха Карла фон Савін'ї, однак у тогочасному розумінні правочин ототожнювався з волевиявленням. І тому знаковим для німецької доктрини є використання недійсності відносно саме волевиявлення («Willenserklärung»). Недійсність правочинів є одним із прикладів державного втручання у здійснення приватних прав. Адже держава своїм владним велінням у вигляді припису закону позбавляє приватноправовий акт (правочин) здатності створювати правові наслідки. Підставою такого «реагування» з боку держави є порушення правочином приватних або публічних прав або законних інтересів. Однак недійсність має і приватноправовий аспект, наприклад, оскільки тільки заінтересована особа вправі вирішувати – чи звертатися до суду з відповідним позовом. Важливо підкреслити,

що недійсність правочину повинна застосовуватись як крайній захід. Тому невідповідність умов правочину імперативним положенням закону найчастіше тягне його недійсність, однак невідповідність положенням публічного права може мати інші наслідки – застосування публічно-правових санкцій зі збереженням сили самого правочину. Окремо розглядається поняття конвалідації, яке означає «перетворення» недійсного правочину у дійсний, тобто є зворотнім процесом відносно недійсності.

У підрозділі 1.3 «Правова природа недійсного правочину. Місце недійсних правочинів у системі юридичних фактів» проаналізована правова природа недійсного правочину. У роботі досліджено різноманітні підходи щодо цього напрямку у контексті вирішення головної проблеми – чи залишається недійсний правочин правочинном. Багаточисельну полеміку з цього приводу можна поділити на кілька складових: чи є недійсний правочин юридичним фактом; чи притаманна недійсному правочину така ознака, як правомірність; до яких видів юридичних фактів належить недійсний правочин. Зроблений висновок, що недійсний правочин є дефектним юридичним фактом, за яким правопорядок відмовляється визнавати юридичне значення повноцінного юридичного факту. Дефектність юридичних фактів розкривається скрізь призму ознак юридичних фактів, наявність недоліку в яких створює таку дефектність. В такому разі необхідний взаємозв'язок між фактичною обставиною і регламентаційним конструктом, відсутність якого створює вади юридичного факту. Дисертант зазначає, що недійсні правочини можуть визнаватися деліктами тільки якщо вони порушують приписи норм публічного права, і тоді їхня правова кваліфікація знаходиться поза межами права цивільного. Оскільки наука цивільного права досліджує певні дії чи події саме з точки зору їх юридичної значущості, то найбільш правильним є той підхід, що недійсний правочин не є повноцінним юридичним фактом. Також автор критикує точку зору щодо особливого місця недійсних правочинів у системі юридичних фактів, оскільки така позиція суперечить самій класифікації юридичних фактів і не має жодної наукової перспективи.

У підрозділі 1.4 «Відмежування недійсних правочинів від суміжних цивільно-правових конструкцій» проведено відмежування недійсних правочинів від суміжних категорій – неукладений

(невчинених) правочинів, нечинних правочинів, правочинів до настання відкладальної умови та після настання скасувальної умови, правочинів до державної реєстрації, дій, що є підставами виникнення натуральних зобов'язань. Так, неукладені договори позбавлені однієї чи кількох істотних умов, у той час як недійсні договори мають відповідні вади тієї чи іншої умови, суб'єкта, форми тощо. Спільною рисою для цих правочинів є те, що обидві ці категорії не створюють правових наслідків крім тих, що пов'язані з поверненням виконаного за таким правочинном. При недійсності правочинів публічна влада відмовляє у визнанні за ним юридичної сили (нікчемний правочин) або надає його учасникам або іншим заінтересованим особам подати відповідний позов (оспорюваних правочин). Для цього потрібна наявність відповідної підстави – порушення приватного або публічного інтересу. У випадку же неукладеності правочину можна говорити про відсутність одного або кількох його елементів, що не обов'язково свідчить про невідповідність такого правочину чинному законодавству. У контексті недійсності правочинів слід розглянути доктрину «Culpa in contrahendo». Цей юридичний інститут переддоговірної відповідальності, існування якого визнається в доктрині та практиці більшість країн континентальної Європи, на сьогоднішній день об'єднує всі випадки заподіяння шкоди на стадії переговорів безвідносно як до дійсності укладеного згодом договору, так і до самого факту його укладення. Автор зазначає, що у процесі рекодифікації цивільного законодавства є перспективи розширення дії доктрини culpa in contrahendo на недобросовісну або недбалу поведінку сторін договору. недійсні правочини продовжують залишатися основною категорією відносно випадків відсутності або дефекту правових наслідків. У той же час, об'єктивно потрібне узагальнююче поняття, яке б об'єднало в собі як недійсні правочини, так і інші вищеназвані дії (як юридично значущі, так і юридично нейтральні). На думку дисертанта, такою категорією мають стати «нечинні правочини» як антипод чинним.

**Розділ 2 «Види недійсних правочинів»** присвячений класифікаціям недійсних правочинів за різними підставами. При написанні цього розділу було сфокусовано увагу на європейському досвіді правового регулювання недійсності правочину та дослідженні відповідних класифікацій у правовій доктрині країн Європи.

У підрозділі 2.1. «Класифікація недійсних правочинів» розглянутий поділ недійсних правочинів за різними підставами: на абсолютно й відносно недійсні, односторонньо та багатосторонньо недійсні, позитивно та негативно оспорювані правочини, нестійко недійсні тощо. Так, автор обґрунтовує, що класифікація недійсних правочинів на абсолютно й відносно недійсні є самостійною і відрізняється від поділу недійсних правочинів на нікчемні й оспорювані. Зазначена класифікація добре відома праву більшості інших європейських держав, і там вона має принципово інше, самостійне значення для країн інституційної системи права. В основу розмежування недійсності на відносну й абсолютну покладено два основні критерії: абсолютна недійсність (nullity) є недійсністю публічного порядку, а відносна недійсність – недійсністю приватних інтересів; в якості додаткового критерію класифікації зазначається можливість підтвердження відносно недійсного правочином його стороною або особами, які мають право вимагати визнання його недійсним.

Новою для вітчизняного права є класифікація недійсних правочинів на односторонньо та багатосторонньо недійсні. Дисертант зазначає, що у вітчизняному цивільному праві вкоренився підхід, що оспорити правочин може будь-яка сторона або інша заінтересована особа, а послатися на недійсність нікчемного правочину може будь-хто. Певним чином слабким місцем такого бачення є можливість недобросовісної поведінки учасника цивільних відносин, чії дії призвели до недійсності правочину. Для перешкоджання такій недобросовісній і суперечливій поведінці у західній правовій доктрині досить широко розповсюджена класифікація недійсності договорів на двосторонню та односторонню (bilateral and unilateral invalidity). Для односторонньої недійсності характерним є те, що до неї може апелювати тільки одна, «потерпіла» сторона. Також важливо підкреслити, що можлива одностороння недійсність як оспорюваних, так і нікчемних правочинів.

За часом настання ефекту недійсності виділяють позитивно та негативно оспорювані правочини. Критерієм цієї класифікації є можливість або неможливість здійснити повернення одержаного за договором.

Слід також розглянути поділ недійсних правочинів на недійсні з внутрішніх та зовнішніх підстав. Підстави недійсності договорів

поділяють на «внутрішні» (належать до самого договору) та «зовнішні», перебувають за межами договору – наприклад, порушення законодавчих заборон або норм моралі.

Значний науковий інтерес становить такий вид оспорюваних правочинів, як нестійко недійсні (schwebende) або правочини у стані невирішеної недійсності (unentschiedene Nichtigkeit). Ця класифікація є відомою у державах пандектної системи права. «Нестійко недійсними є правочини, якщо законодавство дозволяє певній особі схвалити його (надати згоду на його вчинення) або відмовити у наданні такої згоди або дозволу. Відповідно, до прийняття такого рішення правочин знаходиться в нестійкому стані, він не є остаточно недійсним, наприклад, це стосується правочинів обмежено дієздатних осіб, представників без повноважень.

Дисертант також досліджує випадки, коли конкретний склад недійсного правочину важко однозначно віднести до оспорюваного або нікчемного. Причина цього полягає перш за все у недостатньому врахуванні положень цих класифікацій і логіки побудови системи недійсності правочинів. Як наслідок, у зарубіжній доктрині зустрічаються пропозиції відійти від традиційних класифікацій. Прикладом цього є конструкція змішаної недійсності (mixed nullity). Змішана недійсність може містити елементи абсолютної недійсності і відносної недійсності. Так, можуть бути випадки, коли один і той самий правочин може бути визнаний недійсним протягом певного строку (що характерно для відносної недійсності), однак водночас на таку недійсність може посилатися будь-яка особа, що типово для абсолютної недійсності.

Автор також досліджує поняття фродакторного правочину, яке хоча і не закріплено у цивільному законодавстві України, однак набуло широкого вжитку завдяки практиці Верховного Суду. Підставами визнання таких правочинів недійсними є порушення загальних засад цивільного законодавства, недобросовісність та зловживання правом.

Важливим є дослідження широко розповсюдженої у європейському праві шкали недійсності, яка розташована від абсолютної до відносної недійсності зі змішаними проміжними їх поєднаннями.

Також дисертантом досліджується проблематика недійсності зобов'язальних і розпорядчих правочинів, а також значення

принципу абстрактності в німецькому цивільному праві, відповідно до якого недійсність зобов'язального договору не тягне недійсність розпорядчого.

*Підрозділ 2.2. «Правова характеристика нікчемних та оспорюваних правочинів»* розкриває розповсюджену класифікацію недійсних правочинів, яка закріплена на рівні Цивільного кодексу України. На сьогоднішній день поділ недійсних правочинів на нікчемні й оспорювані є дуже поширеним, і визнається у більшості країн. Актуальність дослідження такої класифікації значно посилює той факт, що підстави недійсності правочинів передбачені досить великою кількістю нормативно-правових актів, і далеко не кожний з них конкретизує, про який вид недійсності ідеться. У разі вирішення цього завдання стане можливим подолати прогалини в законодавстві, коли не вказується вид недійсності щодо окремих видів правочинів (на жаль, таких випадків дуже багато). Відповідно, перед наукою цивільного права стоїть завдання вироблення критерію віднесення недійсного правочину до одного з названих видів. Крім формального критерію цього поділу (необхідність подання відповідного позову для оспорюваних правочинів та недійсність у силу прямої вказівки закону для нікчемних), автор досліджує матеріальний (сутнісний) критерій, що дозволяє віднести той чи інший недійсний правочин до нікчемних або оспорюваних. Автор також аналізує в якості підстави зазначеного поділу публічний чи приватний інтерес. Відповідно, розширення кола нікчемних правочинів означає поширення захисту публічного інтересу, а розширення кола оспорюваних – приватного. Також дисертант пропонує встановити презумпцію, що в разі відсутності прямої вказівки закону на вид недійсного правочину такий правочин вважається оспорюваним.

У свою чергу, нікчемні та оспорювані правочини можуть підлягати внутрішній диференціації на декілька груп: правочин або окрема його умова, що обмежує права (або правоздатність особи) чи містить відмову від права; правочини, вчинені з порушенням вимог щодо форми або посвідчення; правочини, вчинені за відсутності дозволу або схвалення; правочини, що порушують встановлені законом заборони; правочини, в яких відсутні обов'язкові умови; правочини, що звільняють від відповідальності чи зменшують її.

**Розділ 3 «Цивільно-правовий механізм оспорювання правочинів»** складається з двох підрозділів: у першому

розглядається позов про визнання недійсним оспорюваного правочину (ресцисорний позов), у другому – визнання правочину недійсним в позасудовому порядку. Окрема увага приділена розмежуванню позову про визнання недійсним оспорюваного правочину і позову про констатацію недійсності нікчемного правочину, метою останнього є перш за все внесення ясності у правову ситуацію - усунення сумнівів у дійсності правочину.

*Підрозділ 3.1 «Судовий порядок визнання правочину недійсним»* присвячено аналізу позову про визнання недійсним оспорюваного правочину, а також розглядається проблематика подання позову про констатацію недійсності нікчемного правочину. На відміну від негаційного позову такий позов спрямований не на констатацію недійсності, а на знищення правового ефекту правочину, внаслідок чого правочин стає недійсним. Рішення суду виконує функцію матеріально-правового юридичного факту, з яким закон пов'язує анулювання дефектного, але до того - дійсного правочину і припинення правовідношення, що виникло з нього. Автор обґрунтовує доцільність надання учасникам цивільних відносин права на позов про констатацію недійсності нікчемного правочину, оскільки в іншому випадку не вирішується проблема, коли нікчемний правочин не було виконано, або застосування наслідків є неможливим, наприклад, коли за правочином було передано нематеріальне благо, яке повернути неможливо. Відповідно, виникає питання, як формулювати позовні вимоги у такому випадку. Дисертант звертається до зарубіжного досвіду. Зокрема, у Німеччині ця проблема досліджувалася за допомогою теорії «Подвійної недійсності» («Theorie der Doppelnichtigkeit»), яка допускає таке оспорювання з метою захисту інтересів третіх осіб, оскільки в іншому випадку, у силу особливостей німецького законодавства, набувач за правочином може протиставити вимогам про повернення майна свій статус добросовісного набувача. Зустрічаються можливості оспорювання нікчемних правочинів і в законодавстві інших держав. Наприклад, Закон «Про захист споживачів» Австралії (Australian Consumer Law) передбачає нікчемність арбітражної умови, яка є несправедливою для споживача. У той же час, можливим є подання відповідного позову про визнання такої умови недійсною.

Також автором досліджуються дві моделі конвалідації: перша закріплена у законодавстві України і стосується зцілення нікчемних

правочинів шляхом ухвалення судового рішення. Друга модель має місце у праві ряду зарубіжних країн і полягає у визнанні сторонами дійсності оспорюваних правочинів. Наприклад, законодавство Франції встановлює недійсність правочинів, які мають вади змісту або форми. Така конвалідація полягає в позасудовому наданні юридичної сили правочину за двох обов'язкових умов: вади правочину повинні бути усунутими, а уповноважена особа (наприклад, учасник правочину) повинна розуміти, що здійснює конвалідацію. Допускається здійснення конвалідації як шляхом вчинення активних дій, так і за допомогою мовчання або іншої поведінки (наприклад, виконання обов'язків за правочином). У випадку конвалідації правочин вважається дійсним з моменту вчинення.

*Підрозділ 3.2 «Позасудовий порядок визнання правочину недійсним»* містить дослідження позасудового порядку визнання правочинів недійсними, який реалізується шляхом направлення одним учасником правочину односторонньої заяви. Такий механізм має щонайменше одну очевидну перевагу – оперативність вирішення проблематики недійсності правочину. У заяві повинні бути наведені конкретні обставини, з яких особа вважає правочин недійсним, тобто підстави оспорювання. Не є обов'язковою вказівка в назві, що це заява про оспорювання, однак з її змісту має чітко слідувати про намір сторони оспорити правочин і припинити правовідносини. Для визнання правочину недійсним обов'язковим є доведення заяви про оспорювання до відома другої сторони або іншого учасника правочину. Позасудове оспорювання правочину має й ряд недоліків – перш за все, через відсутність розгляду справи в суді знижується всебічність встановлення всіх обставин. Тому, на думку автора, у випадках, коли існує необхідність дослідження обставин справи, проведення їх оцінки, потрібен судовий розгляд. З точки зору дотримання рівності прав сторін доцільно також передбачити можливість особи, яка не згодна з позасудовим оспоренням такого правочину, звернутися до суду з позовом про визнання правочину дійсним. І вже в такому випадку питання про юридичну силу правочину розглядатиметься судом.

**Розділ 4 «Правові наслідки недійсності правочинів»** присвячений загальним та спеціальним наслідкам недійсності правочинів.

У *підрозділі 4.1 «Кондикція та реституція як загальні правові наслідки недійсності правочину»* досліджуються два основні підходи щодо загальних наслідків недійсності – вітчизняну модель реституції та зарубіжну модель кондикції. Автор наголошує, що модель реституції була запроваджена в процесі реформи цивільного законодавства 20-х років ХХ сторіччя і з тих часів залишилась незмінною, хоча в сучасному ЦК України і відмовились від конструкції односторонньої реституції. У той же час, оскільки недійсний правочин не створює правових наслідків, логічним є повернення всього одержаного за ним у рамках положень про безпідставне збагачення. Відповідна модель з тими чи іншими змінами має місце у праві усіх європейських країн. Автором робиться пропозиція запозичити цей досвід шляхом імплементації відповідних положень. Це дозволить вирішити багато питань, що є дискусійним у науці протягом десятиліть – перш за все, співвідношення реституції та кондикції.

У *підрозділі 4.2 «Інші правові наслідки недійсності правочинів»* розглядаються інші наслідки недійсності правочинів. Окремо дисертант критикує конструкцію недопущення реституції та стягнення в дохід держави майна, одержаного стороною (чи обома сторонами) недійсного правочину. Автор розглядає проблему відшкодування шкоди, заподіяної недійсним правочином, з точки зору зобов'язання з безпідставного збагачення, оскільки останньому не притаманна спрямованість на відшкодування шкоди. Також автор наголошує на особливому виді відповідальності при вчиненні недійсного правочину. Така відповідальність відрізняється від класичної договірної (хоча і тяжіє до неї), і не є деліктною. Зазначена концепція підтверджує, що недійсний правочин не є деліктом, і тому цивільно-правова відповідальність настає не через укладення недійсного правочину, а за дії під час його укладення або виконання.

Дисертант досліджує також конструкцію недопущення реституції, яка відома сучасним західним правопорядкам і заснована на цивілістичному принципі *soluti retentio* (утримання виконаного). Однак, на відміну від вітчизняної моделі, європейський підхід не передбачає стягнення виконаного в дохід держави. Сутність цього принципу полягає у тому, що сторона, що діяла недобросовісно, тобто чие надання є «ганебним», тобто суперечить добрим звичаям

чи громадському порядку, не може вимагати повернення виконаного за недійсним правочином.

**Розділ 5 «Гармонізація законодавства України у сфері недійсності правочинів із законодавством країн ЄС»** складається з трьох підрозділів і спрямований на висвітлення перспектив подальшого удосконалення відповідних положень цивільного законодавства з урахуванням досвіду країн ЄС. Специфічним для країн-членів ЄС є те, що в багатьох з них окремо регулюються договори, а окремо - «односторонні юридичні акти», розуміння яких є близьким вітчизняному «односторонні правочини».

У підрозділі 5.1. «Напрями гармонізації законодавства України у сфері недійсності правочинів із законодавством країн ЄС» аналізуються основні вектори удосконалення законодавства України щодо недійсності правочинів у контексті зближення із законодавством країн ЄС. Дисертант зазначає, що в європейському цивільному праві існує більш широкий спектр способів захисту відносно юридичної сили договору: визнання договору дійсним, визнання договору недійсним повністю або частково, зміна договору або його наслідків. Окремо автор зупиняється на конструкції позасудового оспорювання правочину, яка, на його погляд, є надзвичайно перспективною у контексті вдосконалення вітчизняного законодавства. Дисертант також висуває пропозиції щодо удосконалення цивільного законодавства з подальшим урахуванням висновків ЄСПЛ, в яких вирішуються окремі питання, пов'язані з недійсністю правочинів.

У підрозділі 5.2. «Напрями подальшого вдосконалення інституту недійсності правочинів у світлі рекодифікації цивільного законодавства України» зроблено аналіз реформування законодавства про недійсність правочинів у контексті процесів рекодифікації. Зокрема, привертає увагу автора конструкція естоппель, сутність якої полягає у забороні особі діяти всупереч своєї попередньої поведінки, що прямо впливає з принципу справедливості, добросовісності і розумності. У контексті недійсності правочинів поняття естоппелю означає для особи заборону посилатися на недійсність правочину, якщо вона раніше своєю поведінкою після укладення правочину надавала іншим особам підстави покладатися на дійсність правочину (наприклад, визнавала відповідне зобов'язання або виконувало його). Естоппель

можна визначити як окремий прояв принципу справедливості, добросовісності та розумності, який полягає у забороні учасникам цивільного обігу діяти непослідовно: спочатку недобросовісно створювати у контрагента враження про юридичну силу правочину, а потім – оспорювати його чи посилатися на його недійсність. Таким чином, необхідна сукупність умов: з поведінки особи впливає воля зберегти силу правочину, а потім – оспорювання цього правочину з підстав, про які особа знала або повинна була знати.

У цьому ж аспекті важливим є запровадження інституту переддоговірної відповідальності *culpa in contrahendo*, окремим аспектом якої є позов про визнання правочину недійсним. Зокрема, можливим є подання позову про недійсність договору у випадку, якщо під час його укладення одна із сторін знала про неможливість його виконання і скористалася цим у власних інтересах.

Підрозділ 5.3. «Особливості визнання правочинів недійсними в умовах воєнного стану» присвячений особливостям недійсності правочинів в умовах війни (воєнного стану). Так, з метою забезпечення інтересів національної безпеки законодавець може встановлювати спеціальні підстави недійсності правочинів. У той же час, саме по собі оголошення війни не містить безумовної підстави для недійсності договорів між суб'єктами ворогу. Автор пропонує встановити два рівні вирішення проблеми недійсності правочинів. По-перше, передбачити на законодавчому рівні перелік таких правочинів, які є нікчемними. По-друге, передбачити повноваження суду визнавати недійсними правочини, які відсутні у цьому переліку, однак також завдають шкоду інтересам України (або можуть її завдати). В такому випадку йтиметься вже про оспорювані правочини. Доцільність також запровадити до національного законодавства поняття «ворожого договору», який є оспорюваним з окремих підстав.

## ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано вирішення важливої теоретичної та прикладної проблеми, яка полягає у формулюванні концепції недійсності правочинів та їхніх правових наслідків, встановлення правової природи недійсних правочинів, характеристики основних ознак зазначеної категорії, здійсненні недійсних правочинів, відмежування

їх від суміжних понять. Також автором визначено місце недійсних правочинів у системі юридичних фактів. Розроблена правова конструкція повернення одержаного за недійсним правочином відповідно до положень про безпідставне збагачення.

Виконане наукове дослідження дозволяє сформулювати нижченаведені висновки і пропозиції:

1. Категорія недійсності є широко вживаною у праві. Фактично, в усіх галузях права використовується поняття недійсності тих чи інших юридичних фактів. Однак саме цивільне право є «родоначальником» недійсності, оскільки інші галузі права не використовують цю категорію настільки широко. Так, недійсність виникла саме відносно правочинів, а вже потім перейшла до сфери актів органів публічної влади, а також інших правових категорій.

2. У літературі відсутня єдина точка зору щодо правової природи недійсного правочину, а основні напрямки дискусії полягають у тому, чи залишається недійсний правочин правочином, або чи змінює свою правову природу. У контексті вирішення цієї проблеми слід розрізняти поняття протиправності у широкому значенні (як заборона законом певних дій), і тоді недійсні правочини як дефектні юридичні факти охоплюються цим поняттям. Також протиправність можна розуміти у вузькому значенні, як характеристику правопорушення або делікта, і тоді тільки деякі недійсні правочини можуть підпадати під таке визначення, оскільки для кваліфікації їх як делікту (а отже, елементу складу відповідальності) відразу виникає проблема встановлення інших елементів складу, які відсутні.

3. Недійсні правочини можуть визнаватися деліктами тільки, якщо вони порушують приписи норм публічного права, але тоді їхня правова природа знаходиться поза межами цивільного права.

4. Найбільш виваженою є позиція, що недійсний правочин є дефектним юридичним фактом, за яким правопорядок відмовляється визнавати юридичне значення. І оскільки ми досліджуємо певні дії чи події саме з точки зору їх юридичної значущості, то найбільш правильним є той підхід, що недійсний правочин не є повноцінним юридичним фактом.

5. Недійсність правочинів завжди має два аспекти – приватноправовий та публічноправовий, оскільки, з одного боку, є

механізмом забезпечення та захисту прав і інтересів учасників приватного обороту, а з іншого - є прикладом державного втручання у приватно-правову сферу. У зв'язку з цим, у сфері недійсності правочинів менше використовується диспозитивний метод правового регулювання (хоча він також може мати місце), у порівнянні з іншими інститутами цивільного права.

6. Розповсюдженою є класифікація недійсних правочинів на абсолютно й відносно недійсні. У науці її часто ототожнюють з поділом на нікчемні й оспорювані, однак вона має принципово інше, самостійне значення. Дана класифікація характерна перш за все для країн інституційної системи права. Сучасна французька теорія права передбачає, що абсолютна недійсність (nullity) є недійсністю публічного порядку, а відносна недійсність – недійсністю приватних інтересів. В якості додаткового критерію класифікації часто можна назвати можливість підтвердження юридичної сили недійсного правочину його стороною або особами, які мають право вимагати визнання його недійсним. Також абсолютно й відносно недійсні правочини розрізняються за колом осіб, які уповноважені посилатися на недійсність. Після реформи французького цивільного права 2016 року прямо закріплено, що як абсолютно, так і відносно недійсні правочини є оспорюваними.

7. Ще однією класифікацією є поділ на односторонньо та багатосторонньо недійсні правочини. Для односторонньої недійсності характерним є те, що до неї може апелювати тільки одна, «потерпіла» сторона. Також важливо підкреслити, що можлива одностороння недійсність як оспорюваних, так і нікчемних правочинів. Запровадження зазначеної класифікації дозволить запобігти випадкам, коли одна й та сама сторона спочатку «закладає» підстави недійсності правочину, отримує певні блага (які неможливо або важко повернути), а потім ставить питання про недійсність такого правочину.

8. За часом настання ефекту недійсності виділяють позитивно та негативно оспорювані правочини. Дана класифікація має значення для випадків, коли неможливо повернути одержане за правочином (наприклад, користування майном або послуга), відповідно, фактично неможливо надати такій недійсності зворотній ефект.

9. Окремим є поділ недійсних правочинів на недійсні з внутрішніх та зовнішніх підстав. Підстави недійсності договорів поділяють на «внутрішні» (належать до самого договору) та «зовнішні», перебувають за межами договору – наприклад, порушення законодавчих заборон або норм моралі. Зазначена класифікація має значення при розгляді справи в суді, визначенні предмету доказування, а також кола суб'єктів, які можуть подавати відповідний позов.

10. Значний науковий інтерес становить такий вид оспорюваних правочинів, як нестійко недійсні або правочини у стані невирішеної недійсності, тобто до ініціювання уповноваженою особою питання про їхню недійсність або до схвалення їх таким суб'єктом. Дана проблема потребує детальнішого правового регулювання у контексті встановлення відповідних пресікальних строків «реагування» уповноваженої особи, а також унормування процедури оспорення або схвалення такого правочину, що посилить стабільність цивільного обороту.

11. Окреме місце посідають спроби виділити цілу шкалу недійсності, яка розташована від абсолютної до відносної недійсності зі змішаними проміжними їх поєднаннями. Даний підхід хоча і може «розпорозити» класифікацію недійсних правочинів, однак має право на існування, оскільки у вітчизняному законодавстві трапляються випадки, коли той чи інший склад недійсного правочину не визначається однозначно як нікчемний або оспорюваний.

12. У законодавстві України в якості загального правила повинна використовуватися конструкція оспорювання недійсного правочину, оскільки саме в цьому випадку заінтересована особа може подати відповідний позов та в ході судового розгляду встановити або спростувати недійсність правочину. Нікчемним же повинен бути тільки правочин, щодо якого це прямо встановлено законом. Зазначена пропозиція має надзвичайно важливе правове значення, оскільки законодавець при конструюванні складу недійсності правочинів не вказує, ідеться про нікчемність чи оспорюваність. Особливо часто це має місце в законах з вузькою сферою регулювання.

13. Позов про визнання правочину недійсним є самостійним видом позову, який може бути названий негаційним, що відповідає його сутності та призначенню.

14. Слід розрізняти позови про визнання недійсним оспорюваного правочину і позов про констатацію недійсності нікчемного правочину. Перший має правоприминаючу природу, у той час як другий – призначений констатувати недійсність з метою внесення визначеності у правовідносини. Цей позов відомий законодавству багатьох країн і слугує перш за все для внесення ясності у правову ситуацію у разі наявності спору щодо статусу правочину.

15. Існують дві моделі конвалідації: перша закріплена у законодавстві України і стосується зцілення нікчемних правочинів шляхом ухвалення судового рішення. Друга модель має місце у праві багатьох зарубіжних країн і полягає у визнанні сторонами дійсності оспорюваних правочинів. Вбачається, що остання модель цілком може використовуватись у вітчизняному праві, оскільки це повністю відповідає диспозитивному методу правового регулювання.

16. Допускається здійснення конвалідації як шляхом вчинення активних дій, так і за допомогою мовчання або іншої поведінки (наприклад, виконання обов'язків за правочином). У випадку конвалідації правочин вважається дійсним з моменту вчинення. Зазначені правила можуть використовуватись у судовій практиці під час розгляду конкретних спорів.

17. У законодавстві деяких країн існує інститут визнання правочину недійсним за згодою сторін. Така домовленість є можливою, якщо вона не порушує прав і законних інтересів третіх осіб. Така конструкція також може бути імplementована у вітчизняне законодавство відносно деяких видів правочинів.

18. У праві держав Західної та Центральної Європи термін «restitution» не має нічого спільного з вітчизняною реституцією і означає окремий спосіб захисту цивільних прав, який стосується не тільки вимог про повернення одержаного за недійсним правочином. «Реституцією» називають усі вимоги у галузі несправедливого збагачення однієї особи за рахунок іншої. Крім того, реституція може використовуватись у деліктах замість стандартної компенсації, реституція позбавляє відповідача всього або частину одержаного, може бути способом захисту в разі делікту або порушення договору. Найбільшого поширення реституція набула в країнах англо-американської правової системи.



19. Цивільне право більшості іноземних держав фактично відносить виконання за недійсним правочином до виду виконання неналежного взагалі (поряд з незаконним заволодінням чи збагаченням). Відповідно, праву іноземних держав не відомий спеціальний спосіб захисту прав сторони за недійсним правочином, яким у нас виступає реституція. За кордоном же реституція виконує абсолютну іншу функцію – виступає універсальним способом захисту, коли надання було здійснено без правової підстави або така підстава пізніше відпала (наприклад, при розірванні договору). Таким чином, вітчизняну реституцію й іноземну restitution об'єднують тільки спільні назви, за яким прихований абсолютно різний зміст.

20. До вітчизняної правової системи необхідно запровадити конструкцію естoppel, сутність якої полягає у забороні особі діяти всупереч своєї попередньої поведінки, що прямо впливає з принципу справедливості, добросовісності і розумності, а також посилює стабільність цивільних правовідносин.

21. Законодавство держав ЄС у сфері недійсності правочинів не є певним «застиглим» еталоном, оскільки це питання належить до компетенції внутрішнього права кожної країни. Тому вітчизняний законодавець не знаходиться у «прокрустовому ложі», а має обирати найбільш оптимальний, український варіант регулювання цивільних відносин. У той же час, існують певні стандарти, загальні вимоги, які пройшли випробування часом і які варто враховувати.

22. Значна кількість положень про недійсність договорів не можуть застосовуватися до односторонніх правочинів. Тому можна запропонувати закріпити правило про субсидіарне застосування положень про недійсність договорів до правочинів односторонніх.

23. В умовах війни (воєнного стану) з метою забезпечення інтересів національної безпеки законодавець може встановлювати спеціальні підстави недійсності правочинів. У той же час, саме по собі оголошення війни не містить безумовної підстави для недійсності усіх договорів між ворогуючими суб'єктами. Оптимальним було б встановити два рівні вирішення проблематики недійсності правочинів. По-перше, передбачити на законодавчому рівні перелік правочинів, які є нікчемними. По-друге, передбачити

повноваження суду визнавати недійсними правочини, які відсутні у цьому переліку, однак також завдають шкоду інтересам України (або можуть її завдати). В такому випадку йтиметься вже про оспорювані правочини. Доцільно також запровадити до національного законодавства поняття “ворожого договору”, який є оспорюваним зі спеціальних підстав, які передбачені військовим правом.

## СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, які розкривають основний зміст дисертації*

*Статті в наукових фахових виданнях України*

1. Таш'ян Р.І. Договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно: деякі питання. *Проблеми законності*. 2010. № 110. С. 64-73.
2. Таш'ян Р.І. Трубопроводи як об'єкти нерухомості. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2011. № 2(65). С. 102-111.
3. Таш'ян Р.І. Правова природа договору транспортування трубопроводами. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 4 (184). С. 53-56.
4. Таш'ян Р.І. Договір транспортування трубопроводами у сфері монополії. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 7 (187). С. 15-18.
5. Таш'ян Р.І. Відмежування договору транспортування трубопроводами від договору постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2011. № 988. С. 182-186.
6. Таш'ян Р.І. Правова характеристика вузлових угод. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 10. С. 7-10.
7. Таш'ян Р.І. Транспортні організаційні договори. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 82-91.

8. Таш'ян Р.І. Недійсність правочинів та її правові наслідки у цивільному праві Німеччини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1(88). С. 152-160.

9. Таш'ян Р.І. Правова природа повернення одержаного за недійсним правочином: історичний аспект. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 49-53.

10. Таш'ян Р.І. Реституція у цивільному праві країн англо-американської правової системи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 27. С. 60-63.

11. Таш'ян Р.І. Позасудове оспорування недійсних правочинів: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 46 Т. 1. С. 81-83.

12. Таш'ян Р.І. Доктрина «culpa in contrahendo» в ученні про недійсність правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 36-40.

13. Таш'ян Р.І. До питання про розмежування недійсних та умовних правочинів. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 68-74.

14. Таш'ян Р.І. Недійсні правочини у реформованому цивільному законодавстві Франції: досвід правового регулювання. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 103-107.

15. Tashian R. Invalid transactions in the private law doctrine. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 11. С. 42-47.

16. Таш'ян Р.І. Особливі підстави недійсності правочинів під час війни. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 49-52.

*Статті у наукових періодичних виданнях інших держав*

17. Таш'ян Р.І. Виды чартерных договоров. *Legea si Viata. Republica Moldova*. 2016. № 2 (290). С. 44-48.

18. Таш'ян Р.І. Філософські засади вчення про недійсність правочинів. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. Р. 182-186.

19. Таш'ян Р.І. Недійсність правочинів як інструмент забезпечення фінансової безпеки держави. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 7 (35) vol. 2. С. 154-160.

20. Tashian R. The classification of invalid transactions into void and voidable in present law doctrine of european countries. *Periodyk*

*Naukowy Akademii Polonijnej. Czestochowa, Poland*. 2021., 46 (2021) № 3. Р. 190-194.

*Статті у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus*

21. Roman I. Tashian, Viacheslav V. Vapniarchuk, Iryna I. Puchkovska, Oleksii V. Tavolzhanskyi. Protection of ownership right in the court: the essence and particularities. *The Asian international journal of Life Sciences*. 2019. № 2 (21). Р. 863-874 (проіндексована у базі даних Scopus).

22. Roman I. Tashian., Bohdan P. Karnaukh, and Iryna O. Dzera. Trends in the Development of Property Law: The Civil Law of Ukraine and the Experience of European Union Countries. *Global Journal of Comparative Law. Special Issue: Re-codification of the Civil Law of Ukraine, by Vasyl Tatsiy*. 2021. 10(1-2). Р. 91-104 (проіндексована у базі даних Scopus).

23. Tashian R. The invalidity of contracts in the field of medical services as a way to protect the rights of the patient. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Volume LXXIV, issue 11 part 2. Р. 3004-3008 (проіндексована у базі даних Scopus).

24. Tashian R. Medical contracts with conditions contrary to public policy. *Wiadomości Lekarskie*. 2023. Volume LXXVI. issue 1. Р. 226-232 (проіндексована у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus).

25. Tashian, R. I., Tavolzhanska, Y. S., Tavolzhanskyi, O. V., Grynchak, S. V., & Smetanina, N. V. Scientific doctrine as a source of law in international law and legal systems of the world. *Revista Jurídica Portucalense*. 2023. № Especial. Р. 232-252.

URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/30123>  
(проіндексована у базах даних Web of Science Core Collection та Scopus).

*Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

26. Таш'ян Р.І. Місце договору перевезення трубопровідним транспортом у системі договорів. *Збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів* (м. Харків, 23-

24 листопада 2010 р.). Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. 2010. С. 209-211.

27. Таш'ян Р.І. Система правочинів у сфері трубопровідного транспорту. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В.П. Маслова. (м.Харків, 16.03.2012 р.). Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків: Право, 2012. С. 277-279.

28. Таш'ян Р.І. Договір транспортування трубопроводами у системі транспортних договорів. *Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 12-13 квітня 2012 р.). Київ: ВДАВТ, 2012. С. 31-32.

29. Таш'ян Р.І. Основні теорії договору в праві Великобританії. *Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права*: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В.П. Маслова (м. Харків, 15.02.2013 р.). Х.: Право, 2013. С. 208-210.

30. Таш'ян Р.І. Поняття організаційного транспортного договору. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (м. Харків, 27 лютого 2015 р.). Х.: Право, 2015. С. 249-251.

31. Таш'ян Р.І. Організаційні договори у сфері транспорту. *Закарпатські правові читання*. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (м. Ужгород, 17-19 квітня 2015 р.). Ужгородський національний університет. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015. Т.2. С. 51-54.

32. Таш'ян Р.І. Види договорів чартеру (фрахтування). *Міжнародна науково-практична конференція «Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів»* (м. Братислава, 27-28 листопада 2015). Паневропейська висока школа. Братислава. 2015. С. 46-48.

33. Таш'ян Р.І. Поняття договору чартеру (фрахтування). *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана*

*Нуфатовича Азімова* (м. Харків, 18 грудня 2015 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х.: 2016. С. 149-152.

34. Таш'ян Р.І. Возвращение исполненного по недействительной сделке как неосновательного обогащения: зарубежный опыт. *Внедоговорные обязательства*: Материалы междунар. науч.-практ. конф. В связи с 25-летием установления дипломатических отношений между Германией и Казахстаном, посвященной 25-летию Каспийского университета и 25-летию Юридической фирмы «Зангер» (г. Алматы, 25-26 мая 2017 г.). Алматы. 2017. С. 321-325.

35. Таш'ян Р.І. Недійсність правочинів за Принципами європейського договірного права. *Принципи і тенденції застосування приватного права ЄС і пострадянських країн*. Матеріали VII Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ 11-12 травня, 2017 р.). К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. С. 325-328.

36. Таш'ян Р.І. Новітня теорія недійсності правочинів як альтернатива класичній. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (м.Харків, 14.02.2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 235-237.

37. Таш'ян Р.І. Недійсність правочинів у німецькій правовій доктрині: історичний огляд. *Юридична осінь 2018 року*: зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих вчених та студентів (м. Харків, 14 листоп. 2018 р.). Х. 2018. С. 349-351.

38. Таш'ян Р.І. Гармонізація законодавства України у сфері недійсності правочинів із законодавством країн ЄС. *Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС*: зб. статей і тез IX міжнар. цивілістичного форуму (м. Київ, 11-12 квітня 2019 р.). Київ: Знання України, 2019. С. 97-104.

39. Таш'ян Р.І. Відмежування недійсних правочинів від неукладених. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (м. Харків, 16 грудня 2020 р.). Харків. 2020. С. 111-114.

40. Таш'ян Р.І. Місце доктрини «culpa in contrahendo» у вченні про недійсність правочинів. *Право і держава: проблема розвитку і взаємодії у XXI ст.*: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 29-30 січня 2021 року). Запоріжжя: ЗНУ. 2021. С. 73-75.

41. Таш'ян Р.І. Позасудове оспорювання правочинів учасниками цивільних відносин. *Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України*: матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслової (м. Харків, 12 берез. 2021 р.). Харків: Право. 2021. С. 226-228.

42. Таш'ян Р.І. Рекодифікація цивільного законодавства у сфері недійсності правочинів. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність*: матеріали XX наук.-практ. конф., присвяч. 100-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962–1987 рр.) В. П. Маслової (м. Харків, 4 лют. 2022 р.). Харків: Право. 2022. С. 289-293.

43. Таш'ян Р.І. Деякі аспекти недійсності правочинів під час війни. *International scientific conference «The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period»*: conference proceedings, (Riga, Latvia, July 29–30). 2022. Riga: «Baltija Publishing». P. 64-67

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-16>

*Публікації, які додатково відображають результати дослідження*

44. Таш'ян Р.І. До питання визнання недійсними нікчемних правочинів. *Спогади про Людину, Вченого, Науковця (до 60-річчя від Дня народження професора Ірини Володимирівни Жилінкової)* / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Харків: Право, 2019. С. 227-234.

45. Таш'ян Р.І. Сучасні методологічні питання формування вмінь і навичок юристів у сфері договірної права. *Scientific and pedagogic internship “Innovative technologies in legal education: experience of the European Union countries”*: Internship proceeding (Wloclawek, Republic of Poland, June 17-28). Wloclawek 2019. P. 84-87.

## АНОТАЦІЯ

**Таш'ян Р.І.** Недійсність правочинів у цивільному праві України. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України. Харків, 2024.

Дисертацію присвячено вивченню правової доктрини недійсності правочинів та їхніх правових наслідків, розкриттю місця недійсних правочинів у системі юридичних фактів, визначенню правової природи недійсних правочинів та відмежування їх від суміжних правових категорій, а також класифікаціям недійсних правочинів.

Автором проведено аналіз поняття недійсності з точки зору його антиподу - дійсності. Саме цивільне право є «родоначальником» недійсності, оскільки інші галузі права не так широко використовують цю категорію. Зроблено висновок, що недійсний правочин є дефектним юридичним фактом, за яким правопорядок відмовляється визнавати юридичне значення повноцінного юридичного факту.

Досліджено основні підходи до розуміння категорії «недійсні правочини», здійснено їх класифікацію. Також розглянуті правові механізми повернення одержаного за недійсним правочином у рамках положень про реституцію та безпідставне збагачення. Надано авторське визначення категоріям «недійсний правочин», «недійсність правочину» та «наслідки недійсного правочину». Розроблено пропозиції щодо запровадження механізму повернення одержаного за недійсним правочином за правилами кондикції.

**Ключові слова:** недійсні правочини, реституція, кондикція, набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, ворожий договір, оспорювані та нікчемні правочини, дефектний юридичний факт.

## SUMMARY

**Tashian R.I.** Invalidity of transactions in the civil law of Ukraine. - Qualifying scientific work as a manuscript.

A thesis for the degree of Doctor of Juridical Science in specialty 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2024.

The dissertation is devoted to the study of the legal doctrine of the invalidity of transactions and their legal consequences, the disclosure of the place of invalid transactions in the system of legal facts, the determination of the legal nature of invalid transactions and their separation from related legal categories, as well as the classification of invalid transactions.

The author has made an analysis of the concept of invalidity is made from the point of view of its antipode validity. It is civil law that is the "progenitor" of invalidity, since other branches of law do not use this category so widely. The invalidity arose precisely in relation to transactions, and only then passed to the sphere of acts of public authorities. The dissertant notes that the invalidity of the deed should be used as a last resort. It was concluded that an invalid deed is a defective legal fact, according to which the legal order refuses to recognize the legal meaning of a complete legal fact.

Invalid transactions were also distinguished from related categories - uncompleted (unexecuted) transactions, inactive transactions, transactions before the suspensive condition and after the cancellation condition, transactions before state registration, actions that are grounds for the emergence of natural obligations.

The main approaches to understanding the category of "invalid transactions" were studied, and their classification was carried out. The legal mechanisms of returning what was received under an invalid transactions within the framework of the provisions on restitution and unjust enrichment are also considered. The author's definition of the categories "invalid transaction", "invalidity of transaction" and "consequences of invalid transaction" is given. Proposals have been developed for the introduction of a mechanism for the return of what was received under an invalid deed according to the rules of condition.

**Key words:** invalid transactions, restitution, condition, acquisition, preservation of property without sufficient legal basis, enemy contract, voidable and void transactions, defective legal fact.

Підписано до друку 23.05.2024. Формат 60x90 1/16.  
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 2.5. Обл.-вид. арк. 2.1.  
Тираж 100 прим. Запов. № 139.

Виготовлено ТОВ «Промарт», вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна  
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017